

LUND UNIVERSITY

Dendrokronologi og kildekritik

om dateringen af Store Köpinges romanske ombygning

Wienberg, Jes

Published in:

META: Medeltidsarkeologisk tidskrift

1988

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wienberg, J. (1988). Dendrokronologi og kildekritik: om dateringen af Store Köpinges romanske ombygning.

META: Medeltidsarkeologisk tidskrift, 70-82.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

DEBATT

META, Medeltidsarkæologisk tidsskrift 1988:1-2, s. 70-82.

DENDROKRONOLOGI OG KILDEKRITIK - om dateringen af Stora Köpings kirkes romanske ombygning

Indledning

Dendrokronologien kan nu bidrage med præcise dateringer, hvor den historiske arkæologi tidligere kun har haft brede og usikre tidsrammer. Men hvad sker, når en ny dendrokronologisk datering ikke stemmer med vores forventninger? Bliver resultatet kildekritisk bortforklaret? Eller får dateringen konsekvenser for vores syn på fortiden?

Indenfor rammerne af "Det sydsvenska kulturlandskapets förändringar under 6000 år" populært kaldet "Y-stadprojektet" er et stort antal prøver blevet udtaget i kirkernes tagværker for dendrokronologisk datering. Ved Stora Köpings kirke (fig 1) har det været muligt at nydatere en omdiskuteret romansk udvidelse. Resultatet er overraskende og aktualiserer spørgsmålet om dendrokronologiens anvendelse ved tidsbestemmelse af bygninger. Dateringen kan påvirke synet på både den romanske stil og forholdet mellem de såkaldte köpinger og middelalderens købstæder. Men da dateringen ikke blev som forudset, er den blevet mødt med kildekritikkens selvklareskepsis.

Datering og dendrokronologi

En datering er en forudsætning for at arkæologiens spor kan udnyttes som kildemateriale i studiet af fortiden. Uden en tidsmæssig kontekst bliver sporet stumt. Arkæologien har da også anvendt spaltekilometre på at klarlægge sit materials kronologi med opvisning af al tænkelig opfindsomhed. Det har været et slidsomt, men absolut nødvendigt forarbejde for vor tids synstester.

Endnu er dateringen et stort problem, måske den største hindring for en fuld udnyttelse af tingenes potentiale. Selv i den historiske arkæologi, der

burde have gode muligheder, er dateringen vanskelig. Problemet er tydeligt i kirkearkæologien. Kirkerne er et enestående kildemateriale. Næsten hvert sogn har bevaret en kirke med bygningsdele fra forskellige perioder, der i deres oprindelse og faktiske udformning udtrykker en både lokal og international situation. Men hvor ofte må kirkearkæologen ikke nøjes med en vag tidsbestemmelse, som gør enhver mere ambitiøs tolkning meningsløs.

Her har dendrokronologien så de senere år kommet ind på scenen som en længe savnet deus ex machina. De hidtil mest opsigtsvækkende dateringer har måske været fra det ældste Dannevirke, Jelling og vikingeborgene Trelleborg og Fyrkat. Men i et længere perspektiv vil en revolution komme i studiet af vores kirker, hvor usikre stilistiske og tekniske dateringer kan erstattes af præcise årstal. Det er jo nu ofte muligt at få frem tidspunktet for kirkens opførelse eller ombygning gennem dateringer af træværk i tagstolene.

Den forsigtige og kildekritiske kirkearkæolog ser endnu med skepsis på denne naturvidenskabelige metode, som han eller hun ikke helt behersker eller kan vurdere. Metodens matematik bliver talmystik. Er grundkurverne sikre? Er antallet af prøver tilstrækkeligt? Og hvordan skal vi forholde os til prøver uden bark og måske uden splint? Der er også mere arkæologiske spørgsmål om forholdet mellem det daterede træ og bygningen, som vi vil datere. Blev træet lagret før anvendelsen? Er det genanvendt fra en ældre bygning eller tilkommet ved en senere forandring?

De fleste af disse problemer er dog fælles med fuldt accepterede metoder for datering, hvor aspekter af sandsynlighed, stratigrafi og "omløbstid" indgår. På mange måder ligner dendrokronologien således møntdateringen. Den historiske arkæolog er her også afhængig af en anden videnskab, nemlig numismatikken, med dens metoder, men må selv tage det endelige ansvar for mønternes kildeværdi i den konkrete situation, hvor de er fundet.

I de fleste tilfælde udgør den dendrokronologiske datering ikke noget problem. Resultatet accepteres og dukker efterhånden op i litteraturen som et faktum. Dateringen har da ofte ligget nær eller indenfor den tidligere dateringsramme. Men en interessant situation opstår, når dateringen ikke passer med vores forventninger. Hvad hænder da? Fastholder vi dateringen og udvikler dens konsekvenser, eller forsøger vi kildekritisk at bortforklare det uønskede resultat? Det fortæller dybest set noget om, hvordan videnskaben

udvikles og forandres.

Nu til Stora Köpinge som kan illustrere dilemmaet mellem etableret kundskab og nye påtrængende resultater.

Stora Köpinge og köpings-pladserne

Stora Köpinge er i lighed med 7 andre pladser i Skåne blevet tolket som en handelsplads fra vikingetiden eller den tidlige middelalder. Fælles for disse lokaliteter er stedsnavnet "köpings", som vi finder i det norske Kaupang og i de danske Nykøbinger. De skånske köpings-pladser ligger nær havet og ofte ved sejlbare åer og senere købstæder. Stora Köpinge ligger således 4,3 km fra havet, kun c 200 m fra Nybroån, tidligere "Kjöpinge Å", og 9 km fra middelalderbyen Ystad.

Köpingerne er blevet tolket som storbøndernes handelspladser fra vikingetiden. Og som ærkebispens handelspladser fra 1100-årene i konkurrence med kongens byer i en tid, da kongemagten var svag. Når besiddelsesforholdene kan klarlægges ind i 1500-årene tilhørte disse lokaliteter nemlig ærkesædet.

Ved denne tid var ærkesædet således den største jordejer i Stora Köpings sogn, og kirkebyen var et administrativt centrum med en såkaldt skudgård. Ærkebiskop Esger af Lund havde den fulde patronatsret i 1322, da han annekterede sognekirken til Tyge Hemmingsens præbende ved domkirken. Ærkebispens patronatsret antyder, at denne også i 1300-årenes begyndelse og tidligere kan have haft en hovedgård i sognet.

Stora Köpinge afviger imidlertid fra de øvrige pladser ved at være den eneste, hvor en særlig status antydes i kirkearkitekturen. Den ufuldendte ombygning af den romanske kirke er således allerede af Erik Lundberg i 1940 blevet tolket som et udtryk for handelspladsens kraftige udvikling, der blev afbrudt o 1200 med Ystads grundlæggelse ved stranden. Det afgørende for denne kontinuitetstanke, hvor handelspladsen ved Stora Köpinge afløses af Ystad, er da dateringen og tolkningen af kirkens ombygning.

Stora Köpings kirke

Det afsløres umiddelbart af det mærkelige udseende, at Stora Köpings kirke har haft en kompliceret udvikling. Men den er nu desværre som så

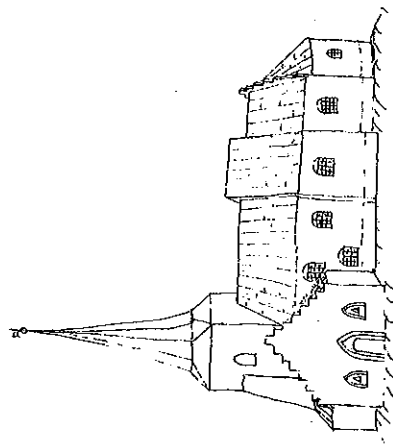

Fig. 1. Stora Köpings kirke før 1839. Ved sydsiden ses et gotisk våbenhus, der blev nedrevet 1860-61, samtidig som det romanske tårn og skibets vestligste del blev fornyet fra grunden. Skitse i Collecta Rönbeckiana 13:3 s 168 i Lunds Universitetsbibliotek.

mange andre skånske kirker dækket af en ensartet hvid puds, eller med Palle Laurings træffende ord "slyt ind i risengrød", som forhindrer et studium af murværket udvendigt. Bygnings historie kan dog rekonstrueres med stor sikkerhed ved en sammenføring af ældre beskrivelser og billeder, oplysninger i sognerådsprotokollen, iagttagelser ved restaurering-er, udgravninger og studier af murværket og tagstolen på loftet over hvælvene.

Den ældste stenkirke på stedet var romansk og opført i den lokale sandsten og kalkuf. Den bestod af et skævt kor, hvor østafslutningen er ukendt, et bredere skib og et smalt tårn i vest. Fundamenter til koret blev påvist ved en udgravning i 1969. Sidemurene i skibets midterste fag (fig 2) er nu de

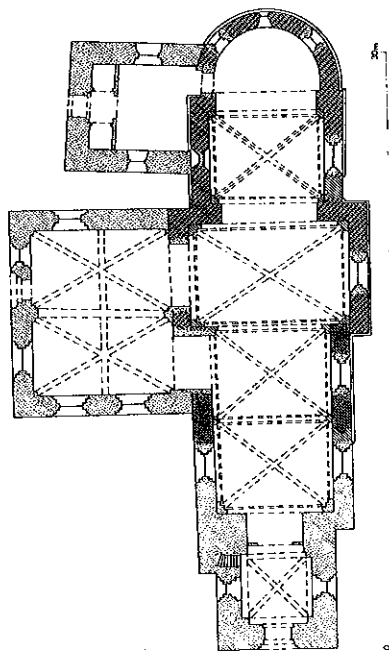

Fig 2. Grundplan af Stora Köpings kyrka med markering af bygningsperioderne. Signaturer efter principperne i Danmarks Kirker. Ældre opmåling korrigeret og suppleret 1986.

eneste bevarede dele af denne ældste kirke.

Apsiden, koret og det østlige fag af skibet, der er lidt bredere end det ældre skib, tilhører en romansk ombygning. Østpartiet er opført i korstaksten med anvendelse af tegl i apsidsens østvindue og halvkuppelhvalv, tribunbuens vederlagslister og sporadisk i korets sidemure. Ombygningen er med sine romanske former og forekomsten af tegl, og sikkert også med et sideblik til Ystads fremvækst i 1200-årene, blevet dateret til 1100-årenes slutning eller 1200-årenes begyndelse. Ved hjælp af dendrokronologi kan denne del af kirken nu gives en helt anden datering.

Koret og skibet blev overhvalvet i første halvdel af 1300-årene og udsmykket med kalkmalerier tilhørende Snårestad-gruppen. Et gotisk våbenhus med hvælv blev opført ud for skibets sydportal, og måske senere et våbenhus også ud for nordportalen. Et sakristi blev bygget i 1729 ved

korets nordside. Et stort tværskib blev tilføjet ved skibets nordside i 1768, og samtidig forsvandt antagelig våbenhuset i nord. I 1860-61 blev våbenhuset i syd nedrevet og hele kirkens vestparti fornyet fra grunden. Et nyt og lidt større tårn erstattede den romanske forgænger. Endelig gennemgik kirken en hård restaurering i 1900, hvor hvælvet i skibets østligste fag blev genopbygget efter et ras.

Dendrokronologien i Stora Köpings kyrka

Der blev i 1986 udtaget ialt 30 dendrokronologiske prøver i Stora Köpings kyrka. 6 prøver blev taget i tagstolen over apsiden, 11 over skibets østligste brede fag og 13 over skibets midterste fag, hvoraf kun de førstnævnte 17 er relevante for dateringen af den romanske ombygning.

Apsidens tagstol består af 12 spærfag, en murens sammensat af 8 krumvoksede dele, en ankerbjælke (fig 3) fastmuret i den oprindelige gavlmur over tribunbuens, indmuret i en rille i hvælvet overside og bladet halvt i

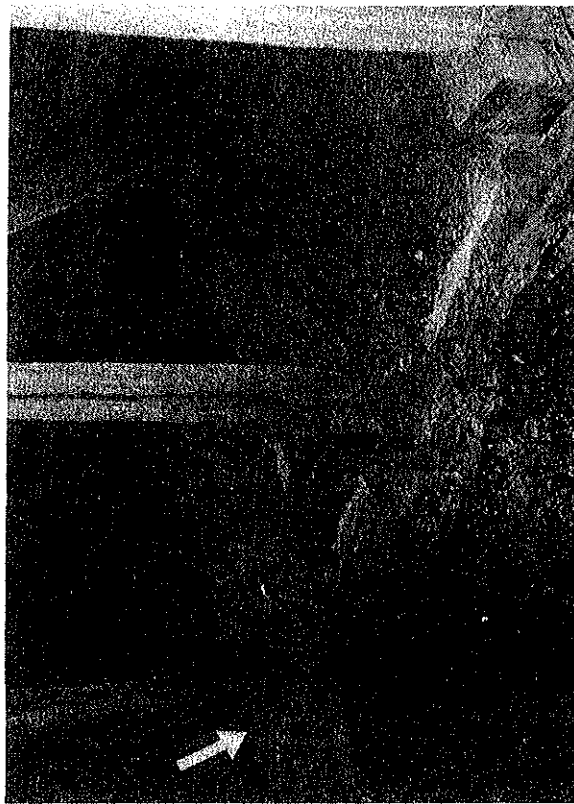

Fig.3. Apsidens loft i Stora Köpings kyrka. Apsidens mure og tagstol er synlig med ankerbjælken markeret. Foto Barbro Sundström 8 okt 1986, Lunds universitets historiska museum.

voksede dele, en ankerbjælke (fig 3) fastmuret i den oprindelige gavlmur over tribunbuen, indmuret i en rille i hvælvet overside og bladet halvt i halvt ned i muremnen, samt 4 andre bjælker. Ankerbjælken er samtidig med gavlen, men indmuret før hvælvet blev opført. Konstruktionen, som er udført i egetræ, må i sin helhed anses for samtidig med apsiden. Ankerbjælken er blevet dateret til 1280±5, to dele af muremnen til henholdsvis (efter) *e 1273* og *1287±5* og en spærsko til *e 1275±5*.

Over det østligste fag af skibet findes 5 spæræg af egetræ med hanebånd i to lag og krydsbånd. Konstruktionen kan ikke stratigrafisk knyttes til mureværket, men spærne, spærskoene og muremnen kan være ældre end hvælvet og samtidige med opførelsen. 6 prøver, alle udtaget i spærne, kunne her dateres. To spær i sydsiden kunne dateres til henholdsvis *e 1227* og *e 1248*. Og i nordsiden kunne 4 spær dateres til *e 1280±5*, *e 1276±5*, *e 1272±5* og *1292±5*.

Resultatet er overraskende, men entydigt. Den romanske ombygning må være udført så sent som i tiden nærmest 1280-erne! Eller er denne datering helt urimelig og må afvises?

Kildekritikken

Da den tyske kildekritik blev introduceret i Danmark i slutningen af forrige århundrede af Kristian Erslev udfyldte den et behov i opgøret med en nationalromantisk og idealistisk historieskrivning. En ny generation blev oplært efter faste principper i udgivelse af kilderne og et nødvendigt oprydningssarbejde, hvor alene den sikre kunskab skulle bevares. I Sverige fik Lauritz Weibull rollen som innovatør. Erslevs og Weibulls indflydelse som forskere og lærere på den senere udvikling kan ikke overvurderes.

Kildekritikken er nu blevet en selvklar del af ethvert studium af fortiden uanset om udgangspunktet er historie eller arkæologi. Men samtidigt har det kildekritiske perspektiv hos eleverne, og deres elever, der ikke har haft Erslevs og Weibulls vidsyn, ofte udviklet sig fra et nyttigt redskab til undersøgelsens kedelige slutpunkt. Kildekritikken er blevet en dårlig undskyldning for ikke at tolke det tilgængelige kildemateriale. Da kan det heller ikke overraskes, at initiativet spilles over til glade amatører.

Kildekritikken må vurderes som en central del af et liberalistisk historiefri syn med klare forudsætninger i sin samtid. Målet var en helt vurderingsfri

forskning med den principielle skepsis som ledetråden. Handelen var den underforståede dynamiske faktor i samfundets udvikling. Historien en kamp mellem forskellige idéer. Og den metodiske kritik tog ofte udgangspunkt i den "sunde fornuft".

Men muligheden for en objektiv forskning kan i allerhøjeste grad betvivles. Den radikale cartesianske tvivl som videnskabens eneste udgangspunkt kan selv betvivles og må vurderes i forhold til hensigten med hovedet at studere fortiden. En overdreven skepsis leder lige som en kildekritik in absurdum til en gold og uinteressant forskning. Og der kan opstilles andre faktorer end handelen, f.eks. befolkningsudviklingen, teknologien og de sociale forhold, som dynamiske faktorer. Kildekritikken er ikke selv i stand til at vise, hvornår empirien tillader en tolkning. Endelig kan kildekritikkens "sunde fornuft", som rutinemæssigt afviser det uventede og uønskede, beskrives som en blanding af logik og moral, der sammenfatter vores ubevidste og forudfattede holdninger.

Kildekritikken er nødvendig, men der savnes en balance mellem det kritiske studium af kilderne og et studium af forudsætningerne for vores problemformuleringer, teorier og begreber. I al sin enkelhed består den kildekritiske indvending ofte blot af en alternativ tolkning endnu dårligere motiveret end udgangspunktet. Men tilbage til Stora Köpinge.

Hvis den dendrokronologiske undersøgelse af kirkens tagværk havde resulteret i en datering af den romanske ombygning til f.eks. 1220, havde alle accepteret resultatet. Ingen indvendinger ville være blevet fremført, og denne tekst var aldrig blevet skrevet. Nu er virkeligheden en anden. Dateringen til årtierne nærmest 1280-erne er for sen i forhold til vores forventninger. Da resultatet nylig blev præsenteret for et nordisk forum af kirkeforskere, blev det da også mødt med en skepsis, som afslørede modsætninger mellem forskellige forskningstraditioner:

Det er simpelthen *umuligt*, at man skulle have bygget en sådan apside, halvkuppelhvælv og rundbuede vinduer på dette sene tidspunkt! Eller - dateringen af tømmeret er sikkert korrekt, men kirkens østparti må være ombygget. Noget er ihvertfald forkert i vores tolkning. Måske har kirken brændt. Apsidens nuværende hvælv kan være sekundært, og den nævnte ankerbjælke kan være stukket ind i et ældre hul i gavlmuren!

Men for mig at se er dette helt umotiverede bortforklaringer af en over-

raske datering. Der er ikke iagttaget spor efter en brand eller ombygning. Antallet af dendrokronologiske prøver er stort, og ankerbjælken er stratigrafisk forbundet med bygningen. Istedet for at anvende vores fantasi på at undvige et spændende resultat, bør vi vurdere dets konsekvenser.

Det er netop typisk for videnskabens udvikling, at eksperimentelle resultater eller nye fakta, som strider mod gældende teorier, ikke umiddelbart medfører, at teorierne anses for falsificerede og opgives. Istedet bortforklares afvigelserne som fejlagtige. Først efter et stort antal modstridende iagttagelser sker måske en forandring. Gennem kildekritikken bortforklares afvigelserne fra vores traditionelle tolkninger. Vi afsiger os dermed selve kilden til en fornyelse af vores kundskab om fortiden.

Det romanske

Det er kendt fra arkæologien, hvordan selvskabte begreber og perioder kan forme beskrivelsen og tolkningen af empirien. Og det har altid været vanskeligt at forlade nedtrådte stier. C14-dateringen betød overraskende, at jættestuerne pludselig blev ældre end deres forbillerede pyramiderne, og at stridsøksekulturen ikke længere kunne anses for samtidig med tragtægterkulturen. Den omstilling var ikke smertefri. Det er også kendt, hvordan nye fundgrupper, når de først er iagttaget, har en tendens til at yngle i stort tal både i ældre og nye undersøgelser.

Idéen om den romanske stilperiode kan opfattes som en grundlæggende teori, der styrer vores iagttagelse af fortidens spor. Det er selvfølgelig for vidtrækkende, at kræve en revision af den romanske stil som begreb på grundlag af en nydatering af én enkelt ombygning. Men dateringen aktualiserer spørgsmålet om stilens varighed og betydning. Er Stora Köpinge kirke unik, eller kan det tænkes, at flere romanske kirker bør gives en senere datering end tidligere antaget? Gemmer kirkearkæologernes skrivelser bordsskuffer flere eksempler? Og selv om Stora Köpinge skulle vise sig at være enestående, så kan netop det afvigende, efter kendt fransk forbillede, være et udgangspunkt for et studium af normaliteten.

Anvendelsen af den romanske stil i senmiddelalderen er ikke ukendt i gotikkens oprindelsesland Frankrig. Og i Danmark kan nævnes flere eksempler på tilsyneladende romanske kirker i den gotiske "periode". Allerup kirke på Fyn fra c 1307-08 har således en romansk planform og spidse

buer, men rundbuede vinduer. Blot få år forinden havde biskop Gísico afsluttet den første gotiske ombygning af St Knuds domkirke i Odense ikke langt fra Allerup. Østfste kirke på Lolland er antagelig fra c 1345, men har en romansk planform med apside. Og Marie Magdalene på Djursland har ligeledes et romansk udseende med apside, men er fra tiden c 1424-49.

Det er nu alment accepteret, at den romanske stil kan vare længere i perifere landskaber som Lolland-Falster eller Västergötland i Småland. Men nydateringen af Stora Köpinge kirkes romanske ombygning kan være en tankevækkende påmindelse, om at romanske former tilsyneladende kunne være levende op imod 1300 selv i en centralbygd.

Samtidig som Stora Köpinge ombygges i den romansk stil og kun 9 km derfra, opføres i Ystad et franciskanerkloster i unggotisk stil. To stilarter kunne således leve samtidigt i nærliggende miljøer. Det behøver ikke blive tolket med en ny modes udbredelse via lokale centre, men kan antyde stils symbolske indhold. Stilen er ikke blot en tilfældig mode, en overflade uden betydning, men udtryk for et bevidst valg - et valg af samfunds-ideologi.

Stora Köpinge og Ystad

Det mest overraskende er måske ikke ombygningens sene datering i sig selv, men konsekvenser for synet på forholdet mellem Stora Köpinge og Ystad. Stora Köpinge må så sent som i 1200-årenes slutning have haft en særlig status som handelsplads eller by.

Kirkens østparti havde, som Lundberg skrev, "nødtorftigt kopplads sammen med det gamle långhuset". Den dårlige sammenhæng og bredden viser uvetydigt, at hensigten må have været at erstatte den ældre romanske stenkirke fuldstændigt med en ny og betydeligt større kirke, og som det ofte var tilfældet begynde ombygningen i øst. Havde meningen kun været at udbygge gejstlighedens del af kirken, som en lokal manifestation, var det unødvendigt også at opføre det brede østfag af skibet.

Stora Köpinge kirke viser endnu et eksempel på intentioner, der ikke blev fuldført efter hensigten, fordi forudsætningerne ændrede sig. Gotland har adskillige kirker, hvor et nyt og stort kor er tilføjet et ældre skib. Et kendt eksempel i Skåne er St Olof i Skanör, hvor fortandinger afslører, at koret fra 1430-erne blot var den første etape i en større ombygning, som

aldrig blev afsluttet. Andre eksempler fra senmiddelalderen er valfartskirke i Tiberke i Nordsjælland og Kliplev mellem Åbenrå og Flensborg.

Større ombygninger af stenkirker endnu i den romanske periode var yderst sjældne i middelalderens Danmark og kan næsten betegnes som et urbane fænomen. Stora Köpinge kan trods tidsafstanden sammenlignes med Starup kirke, en romansk basilika ved Haderslev Fjord kun 3 km fra købstaden af samme navn. Kirken blev fornyet eller ikke fuldført efter hensigten. Og sammenlignes med Hviding kirke ved marsken 9 km fra Ribe. Den romanske kirke var her tænkt ombygget til basilika i midten af 1200-årene, men sideskibene blev aldrig opført. I begge tilfælde kan kirkerne have ligget ved handelspladser i nærheden af kendte købstæder.

Ombygningen af Stora Köpinge kirke viser særlige lokale behov og økonomiske forudsætninger på linje med pladser, hvor en urbanisering kan dokumenteres. Vi finder os i en tid, hvor byer kan have eksisteret en stund uden at efterlade spor i de skriftlige kilder. Ystad var i slutningen af 1200-årene veletableret som by. Stora Köpinge og Ystad kan altså have eksisteret samtidigt, enten i symbiose med forskellige funktioner eller i konkurrence som henholdsvis ærkesædet og kongemagtens centre.

Der kendes flere eksempler på samtidige byer nær hinanden som Lomma og Lund, Gamla og Nya Varberg. Og det er kendt, at byerne ved denne tid kunne være et stridspunkt mellem ærkesædet og kongemagten. Ærkebiskop Jakob Erlandsen blev i 1256 anklaget for at have anlagt en torveby på kirkeens område, som tidligere er blevet tolket som Åhus i Skåne eller Åkirkeby på Bornholm. Torvebyen kan også have været Stora Köpinge.

I en præsteindberetning fra 1729 nævnes en lokal tradition, om at Stora Köpinge "i fordom tid har varit såsom en liten köpstad hwarest marknader och handell har brukatz. Detta berättas äfwen ock af åtskilliga ännu här i byen och socknen lefwande gambla män, som detta af sina fäder inhämtat. Eljest här i byen ock några små rudera, som härom wima; såsom några stumpar Stengator, och en wid plan mitt i byen, som skolat waret Torg". En så sen tradition vil normalt blive afvist som kildemateriale, men synes i dette tilfælde at kunne rumme en kerne af sandhed.

Afsluttende kan det således påpeges, hvordan den dendrokronologiske datering af Stora Köpinge kirkes romanske ombygning kan danne udgangspunktet for en ny diskussion af den tidlige urbanisering med dens varia-

fortjente plads i oversigtsværkerne, for i de skriftlige kilder dominerer købstæderne, som overlevede alle middelalderens forandringer. Det skulle være muligt at undersøge arkæologisk, om den middelalderlige bebyggelse ved Stora Köpinge kirkeby en tid har haft en ikke-agrar karakter, og om denne har haft andre funktioner end bebyggelsen i Ystad.

Jes Wienberg

Henvisninger

Acta Processus Litium inter Regem Danorum et Archiepiscopum

Lundensem. ed A Krarup et W Norvin. Hauniae 1932. (forkortes APL)

Andrén, A 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark.* Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8o Nr 13. Bonn/Malmö.

Berglund, B E 1985. Det sydsvenska kulturlandskapets förändringar under 6000 år - en presentation av Ystadsprojektet. *Kulturlandskapet - dess framväxt och förändring. Symposium sept 1984.* red G Regnell.

Arbetsrapport från Kulturlandskapet under 6000 år. Lund.

Callmer, J 1984. Recent Work at Åhus: Problems and Observations. *Offa* 41. Neumünster.

Cinthio, E 1975. Köping och stad i det tidigmedeltida Skåne. *Ale* 1975 nr 1. Lund.

Danmarks Kirker If. udg Nationalmuseet. København 1933f. (forkortes DK)

Ersgård, L 1988. "Vår Marknad i Skåne" - bebyggelse, handel och urbanisering i Skanör och Falsterbo under medeltiden. Lund Studies in Medieval Archaeology 4. Stockholm.

Gustafsson, E & Redin, L 1969. Stora Köpinge kyrka. *Ale* 1969 nr 2. Lund. Lauring, P 1966. *Danmark i Skåne. En usentimental rejse.* København. (1 udg 1952)

Liedman, S-E 1978. Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. Kritiska och historiska perspektiv. *Humaniora på undantag? Human*

- Kritiska och historiska perspektiv. *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningsstrategier i Sverige*. red T Forser. Stockholm. Liepe, A 1984. Medeltida lantkyrkobygge i Varend. Ett försök till relationsanalys kyrka-bygd. *Kronobergsboken 1984-85*. Växjö. Lundberg, E 1940. *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000-1400*. Stockholm.
- Mackeprang, M 1944. *Vore Landsbykirker. En oversigt*. København.
- Nyborg, E 1986. Kirke - sognedannelse - bebyggelse. Nogle overvejelser med udgangspunkt i et bebyggelsesprojekt for Ribeområdet. *Hikultin 12*. Højbjerg.
- Odén, B 1975a. Det moderna historisk-kritiska genombrott i svensk historisk forskning. *Scandia 41*, årg 1975 hf 1. Lund.
- Odén, B 1975b. *Lauritz Weibull och forskarsamhället*. Lund.
- Redin, L 1980. Kvantitativ hållning och/eller teoretisk medvetenhet - ett problem i medeltidsarkeologi? *META 1980 nr 3*. Lund.
- Schück, A 1926. *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*. Stockholm.
- Skansjö, S 1988. *Aspekter på Ystadsområdet under medeltiden. Historisk kasuistik med kommentarer. B: Herrestads härad. Arbetsrapport från Kulturlandskapet under 6000 år*. Lund.
- Tandrup, L 1979. *Ravn I-II. En beretning om Kristian Erslevs udvikling som menneske, historieforsker og historieskriver og om hans syn på historien og dens værdi indtil 1912*. København.
- Tesch, S 1983. *Ystad II - en omlandsstudie*. RAA Rapport, Medeltidsstaden 45. Stockholm.
- Wienberg, J 1986. *Gotiske kirkehvelvinger - et økonomisk perspektiv. Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Lund.